

ԱՎԱԳ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՔՐԴԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԻ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴԵՐՆ

Մերձավորարևելյան տարածաշրջանի ազգային-քաղաքական հիմնախնդիրների համալիրում իր հարափոփոխ սրությամբ, հատկապես վերջին տասնամյակների ընթացքում, առանձնանում է քրդական հարցը, որը դարձել է Թուրքիայի առաջնային գլխացավը:

Քրդական հարցի որևէ ձևով լուծումը, կախված է ոչ միայն տարածաշրջանի շուրջ արտաքին ուժերի հարաբերակցության վիճակից այլև քրդաբնակ շրջանների ներքին ազգային-քաղաքական դրությունից: Այս առումով, տարածաշրջանում կառուցվածքային տեսանկյունից ամենից կոտորակվածը քրդերն են:

1. *Քրդերի վիճակը*: Լինելով քանակապես ամենից մեծ ազգային փոքրամասնությունը՝ քրդերն, այնուամենայնիվ, ծայրահեղորեն մասնատված են և անգոր միասնական դիրքորոշման հասնելու ինչպես ներքին, այնպես էլ՝ արտաքին կողմնորոշումների հարցերում: Այդ ամենին նպաստում է նրանց վարչա-տարածքային անջատվածությունը, տարբեր երկրներում ցաք ու ցիլ լինելու պարագան, լեզվի ու կրոնի որոշակի տարբերությունը, ազգային միասնական ինքնագիտակցության պակասը: Այս բոլոր տարբերակիչ առանձնահատկությունները մի կողմից և քրդական ցեղային-քաղաքական խմբավորումների առաջնորդների միանձնյա իշխանության հասնելու ձգտումը, մյուս կողմից, հիմնավորապես խանգարում է քուրդ ժողովրդի և ղեկավար քաղաքական շրջանակների միաբանությանը: Քրդական կազմակերպություններին սկզբից ի վեր յուրահատուկ է ներկազմակերպչական հակամարտությունը և մրցակցությունը: Ազգային-քաղաքական նպատակների և դրանց հասնելու ուղիների շուրջ մղվող վեճերի ու տարածայնությունների հիմքում, որպես կանոն, ընկած է պարզունակ անձնական մրցակցությունը: Քրդերի մոտ դեռ հիմնավորապես զգացնել է տալիս ավանդական դարձած միջցեղային հակամարտությունը և անջատողականությունը: Հենց այդ պատճառով նրանք ոչ համընդհանուր ընդունված քաղաքական կուսակցություն ունեցան, ոչ էլ բոլորի կողմից ընդունված առաջնորդ: Որ-

պես կանոն. քրդերի մոտ «Քրդստանի» գործին նվիրվածությունը արտահայտվում է առաջնորդին կույր և մոլեռանդ հպատակությամբ:

Չափազանցություն չի լինի ասել, որ քրդերն իրենք անգամ «գլուխ» չեն հանում իրենց ներքին էթնիկ-քաղաքական խռանոցից: Այս ամենից հետո խոսել տիրող իրականության պայմաններում քրդական որևէ պետական-նախնական միավորի ստեղծման մասին՝ անիմաստ է: Հակասությունները երբեմն հասնում են անհաշտ թշնամության, ինչը փոխանցվում է սերնդե սերունդ:

Այստեղ, արժե ընդհանուր գծերով անդրադառնալ Արևմտահայաստանում բնակվող քրդերի գլխավոր՝ Քրդական աշխատավորական կուսակցության (ՔԱԿ) մոտեցումներին: ՔԱԿ-ը ծրագրային փաստաթղթերով իրեն տարածաշրջանի բոլոր ժողովուրդների ազատության գաղափարին կոդն է հայտարարում, սակայն երբեք և ոչ մի տեղ հիշատակություն չկա արևմտահայ հողերը հայերին վերադարձնելու կամ այդ գործին՝ քրդերի կողմից որևէ կերպ նպաստելու մասին: Ընդհակառակն, այդ տարածքները ընդգրկված են ՔԱԿ-ի քաղաքական պահանջները ներառող «Քրդստանի» աշխարհագրական սահմանների մեջ: Այսինքն, գլոբալ առումով ՔԱԿ-ը դեմ է Արևմտահայաստանի՝ հայկական դառնալու հեռանկարին:

ՔԱԿ-ն նորաստեղծ ՀՀ-ի նկատմամբ որդեգրել է չափազանց զգույշ, հաշվեհարկալի և ինչ որ տեղ չեզոք դիրքորոշում: ՔԱԿ-ն միաժամանակ քաջ հասկանում է, որ սեփական պետականության բացակայության կողքին ՀՀ գոյությունը կարևոր գործոն է, ինչը նա դիտարկում է գոտ հակաթուրքական ճակատ ձևավորելու տեսանկյունից: Մյուս կողմից, իր նպատակների լիակատար իրականացման առումով ռազմա-քաղաքականորեն հզորացող հայկական գործոնը քրդերի համար ոչ ձեռնասու և վտանգավոր է: Քրդերը գիտակցում են, որ միջազգային և ներքին համապատասխան իրադրության դեպքում հայկական կողմը նրանց դուրս է մղելու արևմտահայ հողերից:

Մերձավոր Արևելքում միջազգային հարաբերությունների հետագա սրման և բարդացման պայմաններում քրդական հարցը կարևորվում է: Տարածաշրջանում այդ առթիվ ամմիջականորեն որոշակի շահեր ունեն և իրենց սեփական ռազմավարական նպատակներն են հետապնդում աշխարհաքաղաքական խոշոր միավորները (ԱՄՆ, Եվրոպա, Ռուսաստան) և շահագրգիռ կողմերը (Թուրքիա, Իրան, Սիրիա, Հայաստան): Նման հետաքրքրության գլխավոր պատճառներից են քրդաբնակ տարածքների աշխարհագրա-ռազմավարական դիրքը և բնական հարուստ պաշարները:

Քրդերով բնակեցված երկրների միջև բազմակողմանի համագործակցությունը բավականին բարդ և խնդրահարույց է: Առկա են այդ երկրների միջպետական տարաբնույթ ներհակություններ, որոնց ավելանում է քրդական գործոնի արգելակիչ պարագան, ինչը դժվարացնում է տարածաշրջանային համագործակցության հնարավորությունը: Հիմնականում երկրորդա-

կան դերով՝ քրդական գործոնը ակամայից նպաստում է վերոհիշյալ հանգամանքին:

Սակայն, տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքական պատկերը վերջին տասնամյակում արմատապես փոխվել է: ՀՀ-ԼՂՀ առանցքը իրական հնարավորություններ ունի Այսրկովկասում վճռորոշ դերակատարման հավակնել: Հզորացող Իրանն այլևս նախկին շահական Պարսկաստանը չէ: Թուրքիան արևմուտքի աջակցությամբ հավակնում է տարածաշրջանային տեղադրության կարգավիճակի:

Այս համալիրում, մեկ անգամ ևս նշենք, որ քրդերի պետականության ստեղծման որևէ ծրագիր արդեն դառնում է առավել դժվար իրականացնալի, ինչին արմատապես նպաստում է պատմականորեն առկա Արևմուտք-Ռուսաստան հակամարտությունը, որն անգամ վերջինիս ժամանակավոր մահացի դեպքում չի կորցրել իր նշանակությունը: Սինչև քրդերը իրենց հարցերը չկարգավորեն այդ երկու ուժերի հետ ու նրանց միջև տեղի չունենա շահերի ու նպատակների համապատասխանեցում, ինչը քիչ հավանական է, չենք կարծում, որ նրանք ինչ-որ շոշափելի արդյունքի կհասնեն: Իսկ Հյուսիսային Իրաքում քրդական ինքնավարության արհեստածին միավորը պարզապես ԱՄՆ-Իսրայել խաղի արդյունքն է: Ի դեպ, հասկանալի պատճառներով, այդ միավորի գոյությունը ընդունելի չէ Թուրքիայի և Իրանի համար:

Միանգամայն արժե նշել մեկ պարագա ևս. ձևավորվել է այնպիսի իրավիճակ, երբ քրդերը բոլորին պետք են և, միաժամանակ, ոչ մեկին պետք չեն:

2. ԱՄՆ-ի դիրքորոշումը. ԱՄՆ-ը տարածաշրջանում հետևողականորեն կիրառում է կրկնակի ստանդարտի սկզբունքը՝ աջակցում է քրդերին մի երկրում և խփում մյուս երկրներում: ԱՄՆ-ը Թուրքիային ամբողջապես չի աջակցում ՔԱԿ-ի և Օջալանի հարցում: Նրա կեցվածքի բացասական կողմը վերաբերում է միայն ՔԱԿ-ի «հանցագործ, մաքսանենգ» առաջնորդին: Մյուս կողմից, ԱՄՆ-ը հովանավորում է Հյուսիսային Իրաքում քրդական ինքնավարության ծրագրին, որին կտրուկ դեմ է Թուրքիան: Այսինքն, Իրաքում ԱՄՆ-ը ձգտում է, որ քրդերը դառնան միայն Սադամի թշնամի:

Կապված տարածաշրջանում քրդական գործոնի աճի և ակտիվացման հետ՝ ԱՄՆ ձգտում է ապահովել իր ռազմավարական շահերի պաշտպանությունը, ըստ այդմ, ձգտելով ամրապնդվել Մերձավոր Արևելքում: ԱՄՆ-ն, ըստ ամենայնի, հասկանում է իրաքյան «Քրդստան»-ի նկատմամբ վճռական հսկողության պահպանման կարևորությունը, ընդ որում, ոչ միայն Սադամի դեմ մղվող պայքարի առումով՝ այն հեռահար ուղղելով նաև Իրանի, ապա և Ռուսաստանի դեմ: Հետաքրքրությունից զուրկ չէ այն պարագան, որ Բարգանիին և Թալաբանիին ԱՄՆ-ը ցույց է տալիս 100-120 մլն դոլար օգնություն (ավելին՝ քան ՀՀ-ին):

Իր շահերից ելնելով՝ ԱՄՆ-ը արմատականորեն երբեք թույլ չի տա որևիցե քրդական պետական միավորի վերջնական կայացում, այլ քրդերին

միշտ կօգտագործի Ռուսաստան-Իրան-Միքիա եռյակին զսպելու և վերջին հաշվով, տարածաշրջանում մեկուսացնելու համար: Ի վերջո, քրդական հարցում ԱՄՆ-ը մինչև վերջ անկեղծ չէ նաև իր դաշնակից Թուրքիայի հանդեպ և ցանկացած անհրաժեշտ պահի քրդերին կտղտորդի նաև նրա դեմ:

3. *Եվրոպայի դիրքորոշումը.* Եվրոպան իր քրդական քաղաքականության մեջ խաղարկելով թուրքական գործոնը՝ հմուտ օգտագործում է այն առկա քննադատությունը, որին ենթարկվում է Թուրքիան՝ քրդերի հանդեպ մարդու իրավունքների ոսման հարցում: Դրանով իսկ, Եվրոպան Թուրքիային անհրաժեշտաբար հեռու է պահում եվրոպական համապարփակ ինտեգրացումից: Այսինքն՝ քրդական հարցը Եվրոպայի համար մնացել է լոկ թուրքերի վրա ճնշում բանեցնելու միջոց: Պատահական չէ, որ Եվրոպան առաջին իսկ վտանգի ժամանակ աներկբա հրաժարվեց քրդական հարցի պաշտպանությունից և մարդու իրավունքների պաշտպանության այդքան չարչրկված լոգունգից: Մյուս կողմից, Եվրոպան քրդական հարցը միշտ դիտարկում է ընդհանուր մերձավորարևելյան տարածաշրջանի խնդիրների համալիրում: Եվրոպան դեռևս երկար ժամանակ կշահագործի քրդական գործոնը, որպեսզի Թուրքիային դուրս թողնի Եվրոպական Միությունից: Խոշոր հաշվով, Եվրոպան քրդերի հանդեպ կիրառում է այն մոդելը, ինչը հաջողությամբ վտործարկել է հայերի նկատմամբ 19-րդ դարավերջին և 20-րդ դարի սկզբին:

Քրդական հարցում Եվրոպան թեպետ ներքին կառուցվածքային առումով միակարծիք չէ, սակայն հենց այդ պարագան նրան լավագույնս խուսանավելու հնարավորություն է ընձեռում: Ավելին, գլոբալ ռազմավարական տեսանկյունից Եվրոպան ստիպված է հաշվի նստել ԱՄՆ-ի դիրքորոշման հետ:

4. *Ռուսաստանի դիրքորոշումը.* Թուրքիայի դեմ մղվող պայքարում Ռուսաստանը ավանդաբար աջակցել և օգտագործել է քրդերին: Այսինքն, Ռուսաստանի համար «Քրդստանը» որոշակի աշխարհաքաղաքական և ռազմական պատմեշ է, որն ուղղված է արևմտյան ծավալապաշտության (ԴԱՏՕ, պանթուրքիզմ, ինչու չէ՝ նաև պանիսլամիզմ) դեմ: Փաստորեն, պանթուրքիզմի ծավալման ճանապարհին ռուսական շահերի համար քրդական զանգվածը կարող է էական արգելք լինել:

Ռուսաստանը Թուրքիայում քրդական անջատողական շարժումների վրա շեշտադրում կատարելով՝ նպատակ ունի այն օգտագործել նաև որպես Թուրքիայի ներսում աշխարհաքաղաքական արմատական ցնցումների իրականացմանը նպաստող ու օժանդակող կարևոր գործոն:

Փաստորեն, Ռուսաստանը օժանդակում է քրդերին, քանզի պանթուրքիստական քաղաքականության հաջողության դեպքում լուրջ վտանգ ունի իր տարածքային մամբողջականության կորուստի առումով:

Ռուսաստանի համար Թուրքիայի գործոնը բարդ է, բազմակողմանի, լարված ու արդիական: Մյուս կողմից, այժմ Ռուսաստանը զգալիորեն կորց-

րել է իր ազդեցությունը տարածաշրջանի այն երկրների և ժողովուրդների նկատմամբ, որոնք ավանդաբար գտնվել են նրա ռազմավարական ազդեցության շրջանակում: Ռուսաստանը իր օգտին քրդական հարցի կարգավորմամբ կարող է կայունացնել վիճակը Կովկասում: Այսինքն, թուլացած Թուրքիան այլևս չի կարող էապես ազդել Կովկասի վրա, որի արդյունքում Ադրբեջանը և Վրաստանը «կանցնեն» Ռուսաստանի կողմը: Այս պարագան ռուսների կողմից կարող է կիրառվել նաև Միջին Ասիայի կտրվածքով:

Վերջապես, Ռուսաստանը քրդական գործունը ձգտում է կապել Ռուսաստան-Հայաստան-Իրան եռյակին, այսինքն՝ Թուրքիայի դեմ մղվող պայքարի առաջին ճակատում անմիջականորեն կլինեն քրդերը, իսկ նրանց թիկունքում՝ հիշյալ եռյակը: Այս ենթաառարկայում չի բացառվում Հայաստանի անմիջական «ներքաշումը» հակաթուրքական ռազմական առճակատման դեպքում:

Փաստորեն, Ռուսաստանը իրական հնարավորություն չունենալով զենքով պայքարել Թուրքիայի դեմ, այդ խնդրում պետք է օգտագործի քրդական գործունը, ինչը ռազմաքաղաքական հավասարակշռություն կարող է ստեղծել ՆԱՏՕ-ի հարավային ճակատի նկատմամբ: Խոշոր հաշվով, քրդերի միջոցով Թուրքիային թուլացնելով և չեզոքացնելով՝ Ռուսաստանը կլուծի իր տարածքում առկա և Թուրքիայի կողմից հրահրվող ու սրվող ներքին էթնիկ կոնֆլիկտները: Կայունացնելով իր ներքին էթնոքաղաքական դրությունը, Ռուսաստանը արդեն կարող է կրկին մտածել համաշխարհային գերտերության կարգավիճակի վերանվաճման մասին:

Այս կապակցությամբ Ռուսաստանի համար քրդական գործունի նշանակությունը ավելի է կարևորվում: Համապատասխան ռազմաքաղաքական աշխատանքների դեպքում քրդերը Ռուսաստանի համար կարող են կատարել յուրօրինակ ժանդարմի դեր: Նման գործակցով Ռուսաստանը կարող է խաղարկել նաև իր բարիդրացիական հարաբերությունները Իրանի և Հայաստանի հետ՝ անհրաժեշտության դեպքում քրդերին օգտագործելով վերջիններիս դեմ:

5. *Թուրքիայի դիրքորոշումը.* Թուրքիան դեմ է Իրաքում քրդական հաստատուն իշխանության կայացմանը: Այսինքն, Իրաքի տարածքային ամբողջականության՝ հօգուտ քրդերի խախտումը, հակասում է Թուրքիայի շահերին: Մյուս կողմից, Թուրքիան դեռևս պահպանում է Մոսուլի և Քիրքուկի շրջանների հանդեպ իր ունեցած տարածքային հավակնությունները:

Թուրքիան ձգտելով ձեռք բերել միջինասիական նավթ-գազ և Ադրբեջանի նավթը իր տարածքով անցկացնելու հնարավորությունը՝ կարող է հարստացնել-գարգացնել երկիրը և, հատկապես, նրա արևելյան և հարավարևելյան հատվածները, դրանք դուրս բերելով տնտեսական հետամնացությունից: Այդ պարագայի շնորհիվ Թուրքիան կկարողանա հետագայում լուծել նաև գլոբալ քաղաքական խնդիրներ՝ կապված հայկական հողային

պահանջների և քրդական անջատողական-ազաաագրական պայքարի ետա:

Հետակարային նպատակներ հետապնդելով՝ Թուրքիան մշակել է իր տարածքի հարավ-արևելյան շրջանների տնտեսական զարգացման համապարփակ ծրագիր, որի իրագործումը նրան հնարավորություն կտու ստեղծել թուրքերով բնակեցված էթնիկ գոտի՝ Մալաթիա-Էլազղ-Հիւսրեքի-Ջուլամերկ գծով: Դրանով իսկ, Թուրքիայի քրդերը կբաժանվեն Սիրիայի և Իրաքի քրդերից: Այսպիսով, ամբողջական քրդական պետության ստեղծման հարցը օրակարգից կհանվի, ինչի արդյունքում արդեն հարցական կդառնա նաև Թուրքիայում քրդերի ներքին ինքնավարության խնդիրը:

Պետք է շեշտել, որ Թուրքիայի համար ռազմավարական նշանակություն ունի քրդական հարցը միջազգային քատերաբեմ դուրս գալուն արգելելու պարագան: Մյուս կողմից, Թուրքիան ներքին և արտաքին ճակատներում գտնվում է քրդական հարցի ընդունման և լուծման պարտադրանքի տակ: Եթե թուրքերը քրդերի ազգային-մշակութային կարգավիճակի որոշ բարելավում կատարեն (օրինակ՝ լեզվի խտրականության վերացում, մամուլի հիմնման արտոնություն), ինչն արդեն հետզհետե նկատելի է, ապա մեծապես կնպաստեն քրդերի մոտ ԶԱԿ-ի հեղինակության անկմանը և հակապետական մարտական գործողությունների մարմանը:

6. *Իրանի դիրքորոշումը:* Քրդական գործունը իր օգտին խաղարկելու հնարավորությունը Իրանի համար միշտ էլ արգելակել ու խոչընդոտել են «սեփական» քրդերը: Քրդերը Իրանի համար որպես ռազմավարական գործընկեր անընդունելի են, քանզի չունեն միասնական ազգային ինքնագիտակցություն և ցեղային պաականելիության շեշտադրումից այն կալմ չեն անցնում: Եվ գլխավորը, թուրք-իրանյան հարաբերությունների կնճռոտ հարցերից մեկը ԶԱԿ-ի խնդիրն է:

Այսուհանդերձ, Իրանը Թուրքիայի հետ ռազմա-քաղաքական անհավասարակշռությունը փորձում է լրացնել իսլամական արմատականության և քրդական անջատողականության լծակներն օգտագործելով: Մտահոգված պանթուրքիզմի վտանգից՝ կապված «Մեծ Ադրբեջանի» ստեղծման հնարավորության հետ, Իրանը նաև այդ պատճառով աջակցում է Թուրքիայի քրդերին:

Իրանը կտրականապես դեմ է Իրաքի հյուսիսում քրդական ինքնավարության ամրապնդմանը: Այսպես, չնայած իր ծայրահեղ իսլամական պարագային, Իրանը՝ հանուն Իրաքում քրդերի ճնշման, թույլ է տալիս Սադամին հարվածել մույնիսկ իրաքյան շիաներին: Մյուս կողմից, հիշատակելի է, որ Իրանի շիա քրդերը երբեք քրդական շարժումների չեն մասնակցել:

Ընդհանուր ստմամբ Իրանի քրդական քաղաքականությունը պայմանավորված է հետևյալ գործոններով.

1. Տարածաշրջանում տիրապետող դիրքի հասնելու ձգտում,

2. Այսրկովկասում և Միջին Ասիայում ազդեցության տարածման համար Թուրքիայի հետ ունեցած կարևոր և վճռորոշ մրցակցություն,

3. Իրանը ձգտում է խոչընդոտել տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի ազդեցության ընդլայնմանը,

4. Իր տարածքի քրդական շարժումների չեզոքացում և վերացում:

7. *Միդիայի դիրքորոշումը.* Քրդական հարցում նրա դիրքորոշումը անվերապահորեն ընդունելի է նաև Լիբանանի համար: Թեպետ քրդերը Միդիայում գուրկ են տարրական իրավունքներից, բայց սրված կերպով քրդական հարց գոյություն չունի: «Մեփական» քրդերի հարցը Միդիան լուծում է ի հաշիվ Իրաքի և Թուրքիայի քրդերին աջակցելու: Միդիան երկար ժամանակ օգնում էր հատկապես Իրաքի քրդերին, ինչը պայմանավորված է հակասահմայան դիրքորոշմամբ:

Այսուհանդերձ, հանուն Իսրայելի, Թուրքիայի և Իրաքի հետ (վերջին հաշվով՝ նաև ԱՄՆ-ի) հաշտեցման և հարաբերությունների նորմալացման՝ Միդիան պատրաստ է զոհաբերել Թուրքիայի և Իրաքի քրդերին:

8. *Հայաստանի Հանրապետության դիրքորոշումը.* Քրդերի նկատմամբ մշակվելիք քաղաքականության հարցում անհրաժեշտ է նկատի ունենալ մի շարք հանգամանքներ, որոնք ոչ միայն կհատակեցնեն առկա մոտեցումները, այլև հնարավորություն կընձեռեն հիշյալ խնդիրը դիտարկել համալիր ենթատեքստում:

Սրևտահայաստանը ներկայումս գերազանցապես բնակեցված է քրդական անմիաբան և հակամարտող ցեղերով, որոնք, ընդհանուր առմամբ, թշնամաբար են տրամադրված թուրքերի հանդեպ: Այս վերաբերմունքը որոշ վերապահումներով կարելի է վերագրել նաև հայերի նկատմամբ տիրող դիրքորոշմանը: Մեզնից զատ, անմիջական շահախնդրություններ և ռազմավարական նպատակներ են հետապնդում նաև արդեն վերը հիշված աշխարհաքաղաքական միավորները:

Թուրքիայում գնալով ահագնանում և մեծ թափ է ստանում համաթուրանական ծայրահեղ շեշտադրումով ազգայնականությունը: Աշխարհաքաղաքական հեռահար նպատակներ հետապնդելով (Արևմուտք-Արևելք խաղում խուսանավելու և ներքին խնդիրները կարգավորելու որոշակի իրական հնարավորություն), ոչ պատահականորեն, թուրքական ազգայնականությունն, ըստ ամենայնի, վայելում է երկրի զինուժի բարձրագույն հրամանատարության և անվտանգության կառույցների բազմակողմանի աջակցությունը:

Ի դեպ, այս պարագայից ելնելով, միանգամայն օրինաչափ պետք է համարել Թուրքիայում քրդական շարժման գաղափարախոսության ազգայնականացումը: Մասնավորապես, «մարքսիստական» ՔԱԿ-ն արագորեն ձգտում է ձեռքազատվել անցյալի «մնացուկներից»:

Մյուս կողմից, հայկական և քրդական հարցերը պետք է դիտարկել միասնության մեջ, քանզի մեկի լուծումն ստանց մյուսի որոշման կլինի թերի և ժամանակավոր: Դրանք փոխկապակցված են և պահանջում են ներդաշ-

նակ կարգավորում: Հայ-քրդական հակամարտությունը և անվտանգությունը գերազանցապես պայմանավորված են քրդերի անհիմն հողային պահանջներով: Այսինքն, հողային պահանջների փոխադարձ համընկնումը ինչ որ տեղ խոչընդոտում է իրական համագործակցության հնարավորությանը:

Սակայն, այս պարագան ամենևին չպետք է պայմանավորի որոշակի երկխոսություն և ինչ-ինչ հարցերում վտխոզործակցության բացառումը: Սոսկ զգայական հաշիվներով առաջնորդվելը ցանկալի և իրապաշտական չի լինի:

Մյուս կողմից, քրդերի դիրքորոշումը ՀՀ և հայկական լոճերի նկատմամբ, սովորաբար, լավագույն դեպքում չեզոք-բուրյացական մակարդակից այն կողմ չի անցնում: Նրանք հասկանում են, որ սեփական պետականության բացակայության պայմաններում ՀՀ գոյությունը կարևոր գործոն է, ինչը դիտարկվում է ժամանակավոր հակաթուրքական ճակատ ձևավորելու տեսանկյունից: Փաստորեն, իր նպատակների լրիվ իրականացման առումով վերջնական հաշվով ռազմաքաղաքականապես ուժեղացող հայկական գործունը Թուրքիայի քրդերի համար որոշակի վտանգ է:

Իրենց հերթին, որոշակի ծրագրեր ունեցող օտար ուժեր ձգտում են և հետագայում էլ կձգտեն քրդական գործունը օգտագործել ՀՀ ռազմավարական անվտանգությունը ներքնապես և արտաքնապես խարխուլելու և վերջնական արդյունքում կործանելու նպատակով՝ որպես օժանդակ միջոց: Այդ պատճառով՝ երրորդ կողմի միջոցներով հայ-քրդական հակամարտության արհեստական սրումը ձեռնառու չէ ո՛չ հայերին, ո՛չ քրդերին:

Վարչականորեն, Թուրքիայի կազմում գտնվող հայկական հողերի վրա թուրք-քրդական ռազմական առճակատումը գլոբալ ստումով ձեռնառու է հայկական կողմին: Մասնավորապես, Թուրքիայի այսպես կոչված հարավ-արևելյան շրջանների թույլ զարգացած տնտեսական ենթակառուցվածքների պահպանումն ևս հայկական շահերի օգտին է:

Աշխարհագրական և էթնիկ առումներով «Քրդստանը» ՀՀ-ից բաժանում է բուն թրքաբնակ տարածքները, և թուրքերը ՀՀ (Կովկաս-Սիջին Ասիա) պետք է ձգտեն թափանցել հենց այդ «Քրդստանի» վրայով:

Հաշվի առնելով անցյալի պատմական դասերը՝ պետք է փաստել, որ քրդերը ՀՀ-ի համար, ընդհանուր առմամբ, անբարեհույս և անվտանգության հարևաններ են: Ավելին, Թուրքիա-ՀՀ ռազմական առճակատման դեպքում թուրքերի կողմում քրդերի մասնակցության հավանականությունը ամենևին չպետք է բացառել:

Քրդերի հանդեպ հնարավորության սահմաններում ՀՀ-ն կարող է և պետք է կիրառի կրկնակի ստանդարտի սկզբունքը: Ավելին, միշտ հարկ է պատրաստ լինել քրդական հարցում իրադրության հնարավոր փոփոխության և երբեք չառաջնորդվել պատեհապաշտ առիթներով:

Այս ամենից ելնելով՝ քրդական գործունը պետք է օգտագործել որպես ժամանակավոր լծակ աշխարհա-քաղաքական տարբեր զարգացումների

ժամանակ: Մյուս կողմից, հարկ է նկատի ունենալ նրանց առանձին հատվածների տվյալ փուլում դրսևորած հակումներն և շահագրգռությունները:

Տարածաշրջանային համալիր համագործակցության զարգացումը արգելակելուց զատ քրդական գործոնը ունի նաև կարևոր խթանիչ դեր: Քրդերի համար գլխավոր թշնամին և ռազմավարական մրցակիցը Թուրքիան է: Այդ պատճառով, քրդական գործոնի շուրջ համախմբվելու քավականին հիմնարար եզրեր ունեն ՀՀ-ն, Ռուսաստանը, Իրանը, Հունաստանը, Սիրիան և Չինաստանը: Իսկ վերջնական և ավելի ընդհանրացված այս ուժերը կարող են և պետք է կազմեն այն աշխարհաքաղաքական հզոր դաշինքը, որն ի գործուկլինի դիմակայել և արժանի հարված հասցնել ԱՄՆ-ի գովազդած «նոր աշխարհակարգի» վտանգահարույց երազանքին:

AVAG HARUTYUNYAN

THE GEOPOLITICAL ROLE OF THE KURDISH FACTOR

(Summary)

The geopolitical role of Kurdish factor in Near Eastern region is very important. The Armenian-Kurdish relations have historical and political aspects. The Kurdish factor is very actual and vital for Russia, Turkey, Iran, Syria, USA and European Union. Around the Kurdish factor Armenia, Russia and Iran can cooperate against USA.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ադոնց Ն., Հայկական հարց, Ե., 1996:
2. Բայրուրդյան Վ., Հայ-քրդական հարաբերությունները Օսմանյան կայսրությունում 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին, Երևան, 1989:
3. Հարությունյան Ա., Սևրի դաշնագիրը և քրդական հարցը, «Ազդակ», Ապրիլ 24, Բացադիկ, Բեյրութ, 1999, էջ 97-105:
4. Սատունի Կ., Զիւրտ ազգային շարժումները և հայ-քրտական յարաբերությունները, Բեյրութ, 1969:
5. Государственная Дума и курдская проблема, М., 1998.
6. Южный Курдистан сегодня, М., 1998.
7. Оджалан А., Курдистанская действительность с 19-го века по настоящее время и движение РПК, М., 1998.